

Prof. Dr.

Kazım PAYDAŞ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9683-9016>Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
kpaydas@harran.edu.trSorumlu Yazar
Corresponding Author

Doktora Öğrencisi

Fatih BOSTANCI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3432-0320>Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı,
bostanci.fatih@gmail.comBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 05/11/2020 24/11/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.821900>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar

Opinions about whether Han Sultan is Berke Han's Mother or not

Öz

Moğol Devleti'nin Kurucusu Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci babasından kısa bir zaman önce ölmüştü. Cuci'nin ölümünün ardından çok sayıda eşi ve çocukları kalmıştı. Bu eşlerinden birkaçı önemli kabilelere mensup hatunlar olup, bunlardan olan çocuklar da Cuci Ulusu'nun hükümdarları arasında olan önemli Moğol şehzadeleri idi. Cuci'nin ardında bıraktığı önemli eşlerden biri de Harezşah hanedanlığına mensup olan Han Sultan idi. Harezşah hükümdarı Aâleddin Muhammed'in kızı, Celâleddin Mengübirni'nin kardeşi olan Han Sultan'ın hem Harezşah Devleti'nde hem de Moğol Devleti'nde siyasi ve sosyal faaliyetlerinin iki devlet arasındaki münasebetleri etkilediğinden tarihte önemli bir yeri vardır.

Bu makalede Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Berke Han'ın annesi hakkında kaynaklarda verilen bilgiler ışığında görüşler derlenerek aktarılmaya çalışılacaktır. Han Sultan'ın Cuci ile evliliğine değinmeden önceki hayatı hakkında bilgiler verildikten sonra, Moğol sarayında saygın hatunlar arasında olduğu süreç hakkında bilgi verilecektir. Bu süreçte saraydaki itibarının da etkisiyle Han Sultan'ın faaliyetlerinin Harezşahlar Devleti'ne ve Moğol Devleti'ne etkileri zikredilecektir. Cuci'nin eşi olarak anılması hasebiyle, çocuklarının annesi olduğu rivayetler kaynakların vermiş olduğu bilgilerle aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Altın Orda Devleti, Harezşahlar Devleti, Berke Han, Han Sultan.

ATIF: PAYDAŞ Kazım, BOSTANCI Fatih, "Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (Aralık 2020), s. (1344-1355)

CITE: PAYDAŞ Kazım, BOSTANCI Fatih, "Opinions about whether Han Sultan is Berke Han's Mother or not", *Journal of History and Future*, 6/4 (December 2020), pp. (1344-1355)

Abstract

Cuci, the eldest son of Chinggis Khan, the Founder of the Mongolian State, died a short time before his father. After Cuci's death, many wives and children remained. Some of these wives were girls from important tribes, and the children among them were the important Mongolian princes who were among the rulers of Cuci Nation. One of the important spouses Cuci left behind was the Han Sultan, a member of the Harezmshah dynasty. The political and social activities of the Han Sultan, who is the daughter of Aâleddin Muhammed, the ruler of Harezmşah, in both the Harezmshah State and the Mongolian State have an important place in history as they affect the relations between the two states.

In this article, the opinions about the mother of Berke Han, the ruler of the Golden Horde, will be compiled and explained in the light of the information given in the sources. After giving information about the life of the Han Sultan before mentioning his marriage with Cuci, the information will be given about the process that he was among the respected ladies in the Mongolian palace. In this process, the effects of the Han Sultan's activities on the Harezmshah State and the Mongolian State will be mentioned with the effect of her reputation in the palace. Because Cuci is mentioned as his wife, the rumors that his children's mother will be explained with the information provided by the sources.

Keywords: Mongols, Golden Horde State, Khwarezm-Shah Dynasty, Berke Khan, Khan Sultan.

Giriş

Cengiz Han öldükten sonra, Moğol Devleti, imparatorluğun dört temel direği olan Cuci, Ögedey, Çağatay ve Tuluy arasında paylaştırılmıştı¹. Bu paylaşımın Cuci Ulusu devletinin batı topraklarına sahip olmasıydı. Cuci, babasından önce vefat ettiğinden dolayı bu toprakların yönetim hakkı varislerine kalmıştı. Cengiz Han'ın da fermanı ile batı toprakları Cuci'nin oğlu Batu Han'a tevdi edilerek buraların hâkimliği ve ganimetlerin bir kısmı Cuci Ulus'una dolayısıyla Batu Han'a gönderilecekti². İşte bu toprak paylaşımının ardından Moğol Devleti'nin kuzeydoğusunda; Macaristan sınırlarına kadar tarihte Altın Orda Devleti adıyla anılacak olan Moğol-Türk Devleti teşekkül etmişti³. Kurucusuna nispetle Cuci Ulusu olarak da adlandırılan Altın Orda Devleti, Batu

-
- 1 Reşîdu'd-dîn Fâzlullâh Hamedânî, *Câmi'ü't-Tevârih*, haz. ve not. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, C. I, (Tahran: 1373), 30; Muhammed b. Havend Şah b. Mahmûd Mîrhond, *Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşid Kiyânfer, C. V, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380), 4002; Şirin Beyani, *Zen der Asr-ı Moğol*, (Tahran: Ustad-ı Danişgah-i,1388), 51; Terc. Moğol Dönemi İran'ında Kadın, çev. Mustafa Uyar, 2.b. (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 42.
 - 2 Reşîdu'd-dîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, C. I, 732; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 17.
 - 3 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu (Attila- Cengiz Han- Timur)*, çev. M. Reşat Uzmen, 7.bs. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 303; İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya "Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi"*, 2.bs. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 71; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 121-123.

Han'ın 1236 ile 1242 yılları arasındaki Batı seferlerinin⁴ sonucunda Tuna Nehri'nin yakınlarındaki Saray şehrinde temelleri atılarak kurulmuştu. Cuci'nin Batu Han'dan başka birçok evladı bulunmaktaydı. Bunlardan hükümdarlık tahtına Batu Han'dan sonra oturan Cuci'nin diğer evladı Berke Han idi⁵. Kaynaklarda Cuci'nin Harezmsahlar ailesine mensup Han Sultan ile evlenmesinden sonra dünyaya gelen çocuklarından biri Berke Han olarak gösterilmektedir⁶. Bu kayıtlardan dolayı, onun Müslüman olmasındaki etkenlerden birisinin annesi olduğu düşünülmektedir. Batu Han gibi kudretli bir devlet adamının ardından kısa süreli yaşanan fetret döneminden sonra devletin başına geçen kardeşi Berke Han ile Altın Orda Devleti en güçlü devrini yaşamıştır. Kaynaklarda, Berke Han'ın doğumu, çocukluğu ve gençliği hakkındaki bilgiler sınırlı olup onun hayatının ilk zamanları ve İslamiyet'e girişiyle ilgili bilgiler ise eksiktir. Aynı şekilde Berke Han'ın annesinin kim olduğu hakkında verilen malumatlarda da farklılıklar olduğundan bu konu hakkında dönemin müellifleri tarafından verilen bilgileri değerlendirip açıklamaya çalışacağız. Berke Han'ın Müslüman olmasında şüphesiz onu yetiştiren kadının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Nitekim tarihi kaynaklarda annesinin Müslüman olduğu düşüncesi bu etkiyi kuvvetlendirmektedir. Berke Han'ın annesinin Han Sultan olup olmadığı hakkındaki görüşlere değinmeden önce Han Sultan hakkında kısaca bilgi verip bu görüşlere değineceğiz.

1. Cuci Han ile Evliliğine Kadar Han Sultan'ın Hayatı

Han Sultan Harezmsah hükümdarı Alâeddin Muhammed'in kızıdır⁷. Kaynaklarda Han Sultan'ın hayatı ile ilgili bilgiler onun Semerkant hâkimi Osman ile evliliğinden itibaren aktarılmaktadır. Dolayısıyla Han Sultan'ın Osman ile evliliğinden önceki hayatı hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Han Sultan'ın Osman ile evliliğine tarihi seyir içinde değinmek gerekmektedir.

Harezmsahlar Devleti Orta Asya'da Harezmsah bölgesinde 1097 yılında Kutbüddin Muhammed tarafından kurulmuş bir Türk devletidir⁸. Siyasi kudretini tamamlamış Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgedeki en güçlü devletlerden biri olmuştu. Alâeddin Muhammed döneminde (1200-1220) Harezmsahların Doğu sınırları Karahıtay Devleti'nin tehlikesi altında bulunmakta idi. Alâeddin Muhammed bu tehlikeyi bertaraf etmek için Semerkant hâkimi Osman'a ittifak teklifinde bulundu. Kızını kendisine vermediği için Hıtay Hanı'na kırgın olan Osman, Sultan Alâeddin Muhammed'in gelişinden çok memnun oldu. Ayrıca sultana itaat ederek onun adına sikke bastırıp hutbe okuttu. Semerkant halkı da Sultan'ı büyük bir coşkuyla karşıladı. Daha sonra iki müttefik bir araya gelerek Hıtay Hanı'nı ortadan kaldırmak için meşveret yaptılar. Neticede ona

4 Askeri kumanda Moğolların elinde olmakla beraber askerlerin çoğunluğunu Türk ulusları teşkil etmekteydi. Güneydoğu Avrupa ve Deşt-i Kıpçak sahasını bildiği için Batu Han'a yardımcı olarak Sübetey Bahadır verilmişti. Tespit edilen program birkaç yıl içinde gerçekleşmiş ve H.633/1236 yılında Deşt-i Kıpçak, Bulgar bölgesi, Kırım ve Derbend'e kadar uzanan Kafkasya toprakları Moğolların eline geçmişti; Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 121; A.YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 3.b. 29.

5 Berke Han'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Bostancı, *Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti'nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din)*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2020.

6 Anonim, *Muizzü'l-Ensâb fi Şeceret'ül-Ensâb-ı Selâtin-i Moğol*, Bibliotheque Nationale Paris, Persian-67. vr/18a.

7 İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 187.

8 Aydın Taneri, "Harizmşahlar", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XVI, (İstanbul, 1997), 228-231.

karşı yapılacak cihatta güç birliği yapmayı kararlaştırdılar⁹. Harezmşah hükümdarı, yanına Osman'ı da alarak Karahıtay hükümdarı Tayangu'nun üzerine yürüdü¹⁰. 606/ 1210 yılında meydana gelen bu savaşta Karahıtaylarla şiddetli bir muharebe yaşandı ve sonuçta Harezmşahlar savaşı kazanarak, karşı tarafı büyük bir bozguna uğrattılar¹¹.

Sultan Muhammed, Karahıtay zaferinden sonra başkente doğru yola çıktı. Yolu üzerindeki şehir ve kasabaları ele geçirerek Özkent şehrine ulaştı. Buradan Semerkant hâkimi Osman ile birlikte Harezm'e döndü. Sultan Muhammed bu sırada Gürgeç'te Osman'ı kızı Han Sultan ile evlendirip Semerkant'a gönderdi. Aynı zamanda Karahıtayların devlet yönetimine uygun olarak Semerkant'a Osman ile birlikte bir vali görevlendirdi¹². Harezmşahlı bir şahne ile birlikte Semerkant'a döndükten bir yıl sonra Harezmlilerin halka karşı kötü davranışlarından dolayı bıkmış ve Karahıtaylarla olan ittifakı bozduğuna pişman oldu. Harezmlilerin bu davranışlarından dolayı Karahıtay hükümdarına haber gönderen Osman, şehri onlara teslim etmek istediğini ve tekrar onların itaatine girmeyi arzuladığını bildirdi¹³. Bu sırada Han Sultan'ın babası Sultan Muhammed'e gönderdiği haberde Osman'ın isyan girişiminde olduğunu; Karahıtay hükümdarının da kızını Osman'a vermesiyle aralarında bir ittifak kurulduğunu ilettili¹⁴. Bunun üzerine Harezmşah Muhammed Semerkant'a doğru yol aldı. Aynı sırada Osman, Karahıtaylarla anlaşma yapıp Semerkant'da daha önce ikamet etmeye başlayan Harezmlileri katletti¹⁵. Ayrıca Alâeddin Muhammed'in yakın adamlarını da tutuklattı. Osman bütün Harezmlileri katlettikten sonra hanımı Han Sultan tarafından ihanete uğradığını düşündüğünden, onu öldürmek üzere kaleye doğru yürüdü. Han Sultan derhal kale kapılarını kapatıp cariyeleriyle kendini savunmaya başladı ve Osman'a gönderdiği haberde şöyle dedi: “Ben bir kadını. Bir kadını öldürmek son derece ayıp bir şeydir ve sana karşı öldürülmeme sebep olacak herhangi bir kötü davranışta bulunmuş değilim. Beni öldürmemen sonuç itibarıyla senin için çok daha iyi bir davranış olur. Allah'tan kork ve bana ilişme!” Han Sultan'ın bu sözleri

-
- 9 Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 167-168; Ergin Ayan, *Haremşâhlar Hânedânının Evlilikleri*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Say.32, (2016), 27.
- 10 İbn'ül Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, C. X, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2016), 120.
- 11 Alâeddîn Ata Melîk Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 335-338; İbn'ül-Esir, *el-Kâmil*, C. X, 120-121; Kafesoğlu, *Haremşâhlar Devleti Tarihi*, 187-188; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 168; Ayan, *Haremşâhlar Hânedânının Evlilikleri*, 26.
- 12 İbn'ül-Esir, *el-Kâmil*, C. X, 120-121; Cüveynî'ye göre; Semerkant hâkimi Osman, Harezmşah Muhammed tarafından yapılan düğünden sonra bir yıl Harezm'de alıkonuldu. Harezmşah hükümdarı 1212 yılında Karahıtaylar'ın Semerkant'a saldırdığını duyduğu sırada bu bölgeye geldi. Semerkant halkı, Sultan Osman'ı Harezmşah hükümdarının yanında göremeyince endişelenerek hoşnutsuzluklarını hükümdara bildirdiler. Bunun üzerine Harezmşah Muhammed güvendiği adamlarını Harezm'e göndererek Osman'ı eşi Han Sultan ile birlikte Semerkant'a getirmelerini emretti. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa* 336-337; Kafesoğlu, *Haremşâhlar Devleti Tarihi*, 189; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 168; Ayan, *Haremşâhlar Hânedânının Evlilikleri*, 26.
- 13 İbn'ül Esir, *el-Kâmil*, C. X, 121.
- 14 Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 168; Ayan, *Haremşâhlar Hânedânının Evlilikleri*, 27.
- 15 Harezmşah Muhammed bu haberlerden dolayı bir hayli kızgın ve büyük bir öfkeye kapılmıştı. Derhal, Harezm'de bulunan bütün yabancıların öldürülmesini emretmişse de annesi böyle bir emrin infazından alıkoymuş ve şöyle demişti: “Bu şehre uzun zamandan beri dünyanın dört bucağından insanlar gelip yerleşmişler, dolayısıyla buradaki yabancıların hepsi senin adamlarına kıyan bu adamın akrabaları değildir.” Annesinin bu tavsiyeleri üzerine Harezmşah Muhammed, yalnız şehirdeki Semerkantlıların öldürülmesini emretmişse de yine annesi bundan da alıkoymuştu. İbn'ül Esir, *el-Kâmil*, C. X, 121-122.

üzerine Osman onu kendi haline bırakıp göz hapsinde tutmak için kale kapısına bekçiler dikti¹⁶. Sultan Muhammed Osman'ın aynı zamanda kızına karşı kötü muamelelerde bulunmasından dolayı¹⁷ Semerkant'ı muhasara etti. Bu durum karşısında Osman bir elinde kılıç, bir elinde kefen ile Sultan'ın huzuruna geldi. Sultan Muhammed, Müslümanları öldürtmesi ve kızına reva gördüğü kötü muamelelerden dolayı Osman'ı ağır hakaretlere maruz bırakmış ve kızı Han Sultan'nın da isteği ile onu öldürttü¹⁸.

1220 yılında Orta Asya'da Moğol istilası başlayınca Harezmsah'a ait bölgelerin birçoğu Moğolların eline geçmişti¹⁹. Harezmsahların başkenti Gürgenç de Moğol istilası ile karşı karşıya idi. Cengiz Han, oğullarından Ögedey, Çağatay ve Cuci'yi Harezmsah şehirlerinin zaptı için görevlendirirken, kendisi de başkent Gürgenç'e doğru yola koyulmuştu. Harezmsah Muhammed ise bu sırada Han Sultan'ın da aralarında olduğu aile efradını başkentte bırakarak Ceyhun Nehrini geçip kaçmıştı. Cengiz Han, önemli kumandanlarından Cebe ve Sübütey'i Harezmsah hükümdarını ele geçirmeleri için görevlendirmişti²⁰. Gürgenç'in Moğol istilasına uğramasının ardından Alâeddin Muhammed'in eşi Terken Hatun, etrafındakilerle birlikte taşıyabileceği kadar kıymetli eşyayı yanına alıp İlâl Kalesi'ne sığındı²¹. Bu sırada Cebe ve Sübütey'in kumandasındaki bir grup Moğol askeri İlâl Kalesine sığınan Terken Hatun ve maiyetindekileri burada kuşattı. Terken Hatun, uzun süren kuşatmanın ardından yaşanan kıtlıktan dolayı daha fazla direnmenin kendilerine fayda sağlamayacağını anlayarak teslim olmaya karar verdi. Moğollar tarafından ele geçirilen hazineler, Alâeddin Muhammed'in kızları ve Terken Hatun Cengiz Han'ın huzuruna gönderildiler. Kalede esir alınan Harezmsah hükümdarının kızlarından biri de Han Sultan idi. Cengiz Han, Sultan Muhammed'in kızlarını bazı emirlere eş olarak verdi. Han Sultanı da oğlu Cuci eş olarak aldı²².

16 İbn'ül Esir, *el-Kâmil*, C. X, 121

17 Bu hususta Kafesoğlu şu bilgileri vermektedir: “Sultan Osman karısının refakatinde Harezmsah'den gönderilmiş kimseleri öldürttü ve zevcesi Han Sultan'ı eğlence âlemlerine çıkararak herkesin gözü önünde diğer karısı olan Karahıtay prensesine hizmete mecbur etti. Hatta bir ara onu da öldürtmek istemiş, fakat kadın daha evvel kaleye sığınarak kendini korumuştur.” Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 188.

18 Cüveynî, bu konuda şöyle bilgi vermektedir: “Osman'ı Harezmsah Muhammed'in huzuruna getirdiklerinde o, Sultan'dan af diledi. Sultan ona dönerek “Ey şerefsiz adam! Benim yüzümden karını küçük görüyor ve ona kaba davranıyorsun, o artık senin karın değildir. Böyle insanlığa sığmayan hareketleri nasıl yapabildin?” diye azarladı. Osman utancından başını öne eğerek hiçbir cevap vermedi. Sultan, onun canına kıymak istemedi. Fakat Han Sultan adındaki kızının onun sağ kalmasını istememesi üzerine H.609/1213 yılında bir gece onun hayatına son verdiler”; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337-338; İbn'ül Esir, bu konuda Harezmsah Muhammed'in, Osman'ı kendi isteğiyle katlettiğini zikretmektedir. Semerkant hâkimi Osman'ın esir edilmesinden sonra Harezmsah Muhammed'in huzuruna getirdiler. Osman yerleri öpmüş ve affedilmesini istemişti, ancak Harezmsah Muhammed onu affetmeyerek derhal öldürülmesini emretmiş, işkence ile yavaş yavaş öldürülmüştü. Ayrıca Osman'ın yakın akrabaları da onunla birlikte idam edilmişti. İbn'ül Esir, *el-Kâmil*, C. X, 122.

19 Harezmsahların Moğollarla münasebetleri ve yaşanan hadiseler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şihabeddin Muhammed Hurendezi Ziyderî en-Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, tah. Mucteba Minoyi, (Tahran: 1384); Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârih*, I; İbn Haldûn, *el-İber*, C. IV; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 4.b. (Ankara: TTK Yay. 2000).

20 Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK Basımevi 1957), 35.

21 Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 269.

22 en-Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 60; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 270; Jean Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, terc. Abdulkadir

2. Han Sultan Berke Han'ın Annesi Miydi?

Berke Han Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın üçüncü oğludur²³. Berke Han'ın annesinin Han Sultan olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle kaynaklarda geçen Berke Han'ın doğum hadisesi ve tarihine bakmak gerekir. Kaynaklarda Berke Han'ın doğum tarihi ihtilafli bir şekilde verildiğinden ne zaman doğdu hakkında kesin bir yargıya varmak güçtür. Örneğin Cüzcanî'nin *Tabakat-ı Nâsirî* adlı eserinde Berke Han'ın doğumu 616-619/1220-1223 yılları arasında verilmektedir²⁴. Arap tarihçileri ise Berke Han'ın doğumunu daha erken bir döneme dayandırmaktadır. Memlûk tarihçisi Mufaddal'ın verdiği bilgiye göre Memlûk elçilerinin Berke Han'ı sarayında ziyaret ettikleri 660/1262 senesinde Berke Han elli altı yaşında idi. Mufaddal'ın verdiği bilgi doğru kabul edilirse, ölüm tarihi H.664/1266 olduğuna göre Berke Han 604-606/1207/1208-1209-1210 yılları arasında doğmuş olmalıdır²⁵. Cüveynî, Berke ve kardeşlerinin 624/1227 yılında yapılan büyük Moğol kurultayına katıldıklarını zikretmekte ve Cuci Han'ın on sekiz oğlundan yedisinin babalarının öldüğü tarihte yetişkin olduklarını ifade etmektedir²⁶. Bu yetişkin çocuklar arasında Berke Han da bulunmaktadır. Görüldüğü gibi müelliflerin vermiş oldukları tarihler ile hadiseler birbiriyle çelişmektedir. Mesela, Nesevî'nin Han Sultan hakkında Cuci'nin eşi, Berke Han'ın annesi olduğunu belirtmesi ile Cüzcanî'nin Berke Han hakkında vermiş olduğu doğum yılı arasında zaman ve olay örgüsü bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla dönemin

Yuvalı, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü) *Türk Kültürü Dergisi*, Say.306, 1988, 24; Sultan Alâeddin Muhammed'in diğer kızlarının akıbetleri hakkında Cüveynî ayrı bir rivayet beyan etmektedir. Ona göre; Sultanın kızlarından ikisini Çağatay almıştı. Çağatay kızlarından birini kendisine eş olarak alıp, diğer kızını özel cariyesi yaparak veziri Kutbeddin Habeş-Amid'e vermişti; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 390; İbn Haldun ise Sultan Alâeddin Muhammed'in kızlarından birinin Cuci ile evlendiğini, fakat bu evliliğin sultanın hangi kızı ile olduğunu yazmamaktadır; Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldûn, *el-İber*, terc. Abdülmecid Ayetî, neşr. (Tahran: Pejoheşkede-i Umum-ı İnsani ve Mutalaa-i Ferhengi, h.1383), C. IV, 868; Şirin Beyani bu konuda yaptığı tahlilleri farklı yorumlamaktadır. Müellifin kayıtlarına göre Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay, Han Sultan'ı kendisine eş olarak almıştır. Bu görüşlerini Cüveynî'nin kayıtlarına dayandırmasına rağmen, araştırmalarımızda böyle bir kayda tesadüf etmedik. Bahsi geçen kayıtlarda Cüveynî hadisenin yaşanmasından sonra Sultan Muhammed'in kızlarından ikisinin Çağatay tarafından alındığını belirtmesine rağmen bu kızların adlarını zikretmemesi de bu duruma şüpheyle bakılmaya neden olmaktadır. Ayrıca Beyani, Nesevî'nin Han Sultan Cuci'ye eş olarak verildi görüşüne de katılmamaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Alâeddin Ata Melîk Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, tah. Muhammed b. Abdulvahhab Kazvinî, Tahran, 1334, 125-126, C. II; Beyani, *Zen der İnan Asr-ı Moğol*, 30-31; Trc. *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 21-22. Fakat Cüveynî, Han Sultan'ın Cuci ile evliliğinden bahsetmemektedir. Müellif, Han Sultan'ın akıbeti konusunda şu görüşleri beyan etmektedir: "Sultan'ın haremî Tatar ordusunun eline düşünce, Sultan Osman'dan nefret edip onu öldürten Sultan'ın kızı Han Sultan, Emil'de oturan bir boyacının eline düştü. Ona aşık oldu ve ölünceye kadar da ondan ayrılmadı." Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, C. II, 30-31; Terc. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 338; Ayan, *Haremşâhlar Hânedânının Evlilikleri*, 27-28.

- 23 V.V. Barthold, "Berke Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 5.b. C. II, 553-555; Enver Konukçu, "Berke Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. V, (İstanbul: 1992), 506-507.
- 24 Minhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, nşr. Ferid Puyan, (Kabil: Bunyad Ferheng Cihandari Gurî, 1391), 625; Terc. Minhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakat-ı Nâsirî*, çev. Mustafa Uyar, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 181-182.
- 25 İbn Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941), 328; Barthold, "Berke Han", 553-555; Mustafa Musevi, "Berke Han", *Daire-yi Maarif-i Buzurg İslami*, (Tahran: Merkez-i Daire-i Maarif-i Buzurg-i İslami, h.1367), 11: 746-748.
- 26 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 187.

çağdaş müelliflerinin vermiş olduğu bilgiler de bazen birbirleriyle zıt olabilmektedir²⁷.

Berke Han'ın doğum hadisesi ile ilgili bilgi veren bazı müellifler, annesinin Müslüman bir kadın olmadığını belirtmektedirler. Berke Han'ın doğum hadisesini Cüzcanî şöyle rivayet etmektedir: “*Berke bin Tuşi (Cuci) bin Cengiz Han'ın doğumu Çin ve Kıpçak ülkesinde, Tuşi (Cuci) Harezm'i alıp orduları Saksin, Bulgar ve Saklab toprağına götürdüğünde gerçekleşmiştir. Bu Berke Han annesinden doğduğunda babası şöyle dedi: “Oğlumu Müslüman yaptım; göbek bağıny bir Müslümanın kesmesi ve Müslüman sütü içmesi için ona Müslüman bir dadı bulsunlar ki benim bu oğlum Müslüman olsun.” Bu buyruk üzerine onun göbek bağıny Müslüman bir dadı kesti ve o, Müslüman dadılardan süt içti*”²⁸.

Berke Han'ın doğum hadisesi ile ilgili bir başka bilgi muahhar bir kaynak olan Ötemiş Hacı'nın Çengiz-name adlı eserinde kaydedilmiştir. Nitekim Ötemiş Hacı: “*Adı zikredilen Berke Han annesinden doğduğundan beri Müslüman idi. Dünyaya geldiği zamanda, öz annesinin sütünü ve başka kâfir kadınların sütünü emmedi. Bundan dolayı onu kâhinler ile bilgelerine baktırdılar. Onlar dediler ki bu Muhammed'dendir. Muhammediler kâfir kadınların sütünü emmezler dediklerinde, bir Müslüman kadını işe yaraması için getirdiler. Onun sütünü emmeye başladı*”²⁹.

Cüzcanî ve Ötemiş Hacı'nın verdikleri malumata bakılarak Berke Han'ı dünyaya getiren kadının Müslüman olmadığı anlaşılmaktadır. Cüzcanî, dönemin çağdaşı olduğu için vermiş olduğu bilgilerin doğruluk payı kuvvetlidir. Berke Han'ı dünyaya getiren kadının Müslüman olmadığı mezkûr müelliflerin rivayetlerinden anlaşılmaktadır. Fakat kesin bir kanıya varmadan, diğer müelliflerin verdikleri bilgilere de bakmak gerekmektedir.

Moğolların tarihini geniş bir şekilde kaleme alan ve aynı zamanda dönemin ünlü âlimlerinden olan Reşidüddîn Fazlullâh, eserini kaleme alırken hükümdarların soy şecerelerini de yazmayı ihmal etmemiştir. Ancak Cuci Ulusunun şeceresini oluştururken müellif Cuci'nin evlatlarından Batu Han ve Orda'nın annelerinin adlarını zikrettiği halde, Berke Han'ın annesinin adını boş bırakmıştır³⁰. Yine Reşidüddin tarafından kaleme alınan Şub-i Pençgane adlı eserde Berke Han'ın anne adının boş olduğu görülmektedir³¹. Ancak Timurular döneminde Şub-i Pençgane tarzında kaleme alınan anonim *Muizzü'l-Ensâb fi Şeceret'ül-Ensâb-ı Selâtin-i Moğol* adlı nesep-namede Berke Han'ın annesi Han Sultan olarak verilmektedir³². Yine mezkûr esere göre Cuci'nin eşi Han Sultan, Berke, Berke-çar ve Böri'nin annesi olarak gösterilmektedir³³.

Yukarıda zikredilen eserler dışında dönemin çağdaşı olan Harezmsahlara saray kâtibi Nesevî'nin *Siret-i Celâleddin Mengübirni* adlı eserinde Han Sultan'ın Cuci tarafından eş olarak alındığı ve Moğolların hatunları arasında önemli bir yere sahip olduğu kaydedilmektedir. Adı

27 Berke Han'ın doğum tarihi ve müelliflerin görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bostancı, Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti'nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din), 53-56.

28 Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 625-626; Terc. *Tabakât-ı Nâsirî*, 181-182.

29 Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, çev. İlyas Kemaloğlu, 3.b., (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 41.

30 Altay Tayfun Özcan, “Sartak Han”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, (Ankara: TKAE Yayınları, 2014), 172.

31 Reşidüddîn Fazlullâh, *Şu'b-i Pençgâne*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Kütüphanesi nr. 2937. vr/221.

32 *Muizzü'l-Ensâb*, vr.18a

33 *Muizzü'l-Ensâb*, vr.19b

geçen esere göre; Sultan Muhammed'in kızı, Sultan Celâleddin'in kız kardeşi, Han Sultan, Terken Hatun esir edildiği zaman onunla esir olanlar arasında idi. Cengiz Han'ın oğlu Tuşi (Cuci) Han onu kendi nikâhına aldı. Han Sultan, Cuci (Tuşi)'den çocuk sahibi oldu³⁴. Nesevî'nin Cuci Han'ın Han Sultan'dan olma bir çocuğunun olduğu kaydı dikkate değerdir. Nesevî bu çocuğun, Cuci Han'ın çocukları arasında hangi çocuğunun olduğunu belirtmemektedir. Nitekim Jean Richard bu kayda dayanarak Berke Han'ın annesinin Han Sultan olduğunu ifade etmiştir³⁵.

Nesevî'ye göre Han Sultan, Cuci Han'ın ölümünden sonra dahi Moğol idaresinde yakınlığını ve mevkiini koruyordu. Cuci Han'ın oğullarına Kur'an öğretmelerini ve eğitimleriyle ilgilenmesi, Han Sultan'ın Cuci Han'ın yanındaki önemini göstermektedir³⁶. Han Sultan, Moğol sarayında bulunmakla kardeşine yardım etme konusunda da eksik kalmamıştı. Nitekim Moğolların durumundan aldığı haberleri gizli bir şekilde kardeşine ulaştırmıştı³⁷. İlk eşi Semerkant hâkimi Osman zamanında dahi Semerkant'da meydana gelen gelişmelerden babası Sultan Muhammed'i haberdar ediyordu³⁸. Aynı şekilde Han Sultan, Cuci (Tuşi) Han öldüğünde, her zaman Tatarlar³⁹ hakkındaki bilgileri, kardeşi Sultan Celâleddin'e gönderiyor, adeta bir casus gibi kardeşini yeni bilgilerden haberdar ediyordu. Örneğin Han Sultan, kardeşi Celâleddin'nin Ahlât muhasarasıyla meşgul olduğu bu vakitlerde bir elçi vasıtasıyla üzerinde Muhammed adı yazılı olan firuze taşının yerleştirilmiş olduğu babasının yüzüklerinden birini nişane olarak gönderdi ve şu haberi verdi: “Hakan⁴⁰ çocuklarına Kur'an öğretilmesini emrediyor. Ayrıca senin cesaretinden, yüceliğinden ve memleketinin genişliğinden haberdar olup, eğer istersen seninle barış yapmak istiyor. Bunun şartı da şudur ki: Ceyhun suyunun sınırı senin, nehrin diğer kısmı ise onun olacak. O halde eğer kuvvetlerinin yeterli olduğunu görüyorsan, onlardan intikam alacağını düşünüyorsan ve onlara karşı gelip zafer kazanabileceğini düşünüyorsan ne istersen yap. Eğer böyle değilse düşmanın bu isteklerini ve müspet zamanını ganimet say.” Ayrıca Nesevî; Sultan buna olumlu cevap vermedi ve barışa yanaşmadı; kız kardeşinin sözünü duymazdan geldi, Ahlât'ı kuşatmaya girişti⁴¹. Şeklinde ifade etmektedir.

34 Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197.

35 Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığın'ında İslamiyet'in Yayılışı*, 27.

36 Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197; Beyani, *Zen der Asr-ı Moğol*, 32; Terc. Uyar, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 24.

37 Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 72, 197; Zehra Mimaryan, *Zen, der Devre Harezmsahiyân, Tarih-i İslam der Ayine-i Peşoheşi*, Vol/10, N/2, 2013, 131; Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, 24.

38 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, C. II, 120-126.

39 Tarihi kaynaklarda Moğollar için Tatar kullanımı yaygındı. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız. Mustafa Kalkan, *Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi*, Türk Kültürü Dergisi, Say.393. 1996. 11; Ahmet Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Türk Dünyası El Kitabı'ndan Ayırbaşım, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1975), 913; Reşîd-ü'd-dîn Fâzılullâh, , *Câmi'ü't-Tevârîh*, C. I: 65, 76-77, 81-83, 218.

40 Nesevî, eserinde Hakan unvanını kullanıyor. Bahsettiği Hakan'ın Cengiz Han mı yoksa Cuci Han mı olduğu bilinmiyor. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197; Şirin Beyani, eserinde ifade edilen “hakan” unvanı yerine Cengiz Han ibaresini kullanıyor; Beyani, *Zen der İran Asr-ı Moğol*, 32; Jean Richard ise buradaki “hakan” unvanı yerine Cuci Han'ın adını zikrediyor; Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, 24; Fakat burada Cuci Han'ın olması muhtemeldir. Hem onun eşi olması hem de çocuklarına annelik yapıyor olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

41 Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197.

Han Sultan'ın Moğol idaresindeki konumu, kardeşine Moğollar hakkında haber göndermekten ibaret değildi. Aynı zamanda Müslüman bir hatun olan bu kadın, Moğol hükümdarlarının çocuklarına dini eğitim vererek onların İslam dini ile de tanışmaları hususunda gayret göstermiştir. Nitekim bu gayretine Büyük Han Ögedey Kağan'ın müdahale etmemesi de ilginçtir⁴². Yine Han Sultan'ın kardeşi Celâleddin Harezşah'ı Cuci Han'ın oğullarına Kur'an öğretmesi ve dini eğitimi vermesi hadisesinden haberdar etme lüzumunu hissetmesi, onun bu eğitime vermiş olduğu önemi göstermektedir⁴³. Moğol sarayında verilen bu eğitimler her ne kadar basit görülse de, Moğol şehzadeleri arasında ilk Müslüman hükümdar olan Berke Han'dan sonra kardeşlerinin İslam dinine girmeleri ve ardından Çağatay Han'ın torunlarının ve 1282 yılından sonra İlhanlı hükümdarlarının Müslüman olmaları, basit bir başlangıcın büyük sonuçlar doğurduğu önemli hadiseleri meydana getirmiştir⁴⁴. Berke Han ve kardeşlerinin İslam dinine girmeleri politik bir karar olarak değil, dini propaganda ile gelen bir iman ediş şeklinde olmuştur⁴⁵. Nitekim bu propaganda İslami bir renk aldığı zaman Cengiz Han ya da ondan sonraki hükümdarların bu duruma mutlaka karşı çıkmaları gerekirdi. Ancak bu husus Berke Han gibi hükümdarların çocukluk dönemlerinde aldıkları İslami eğitim ile izah edilebilir⁴⁶.

Sonuç

Moğol İmparatorluğu'nda kadınların konumu erkeklerinki ile aynı idi. Kadınların statüsü bağlı oldukları soylarının yüceliğine göre artmakta idi. Bu durumda Moğol sarayında bulunan hatunların sıradan olmadıkları anlaşılmaktadır. Moğol hükümdarlarının kadınlara verdikleri değer, onları hem savaşlarda hem de meclislerde yanı başlarında bulundurmalarından anlaşılmaktadır. Harezşahlar gibi soylu bir Türk hanedanlığının imparatorluk dönemlerinde güçleri en yüksek mertebede olan hatunlar, bu devletin Moğol saldırıları karşısında zayıflaması ile makûs talihlerini yaşamışlardır. Harezşah Devleti'nde nüfuzu ve konumu bakımından yüksek mevkide olan Terken Hatun, bu hatunlardan belki de en önemlisi idi. Kendisinde olan iktidar hırsı, konumundan dolayı elde ettiği nüfuzu onu bu hırslarından geri tutmamış ve hayatının zirvesinde iken hırsına yenilerek Moğollara esir düşmüş, kaderine mahkûm olmuştur. Harezşahların mevki bakımından nüfuzlu bir konumda olan bir diğer hatun Han Sultan idi. Sultan Alâeddin Muhammed'in kızı olması, güzelliği ve zekâsı ile zamanının dikkat çeken hatunlarından olması onu bu mertebelere erdiren önemli hususlar idi. Ancak Han Sultan, belki de kendisinin istemediği maceralara sürüklenmiş, bu talihsiz yollarda hayata tutunma mücadelesi vermiş bir hatun idi. Nitekim babasının istediği ile razı olmadığı Semerkant hâkimi Sultan Osman ile evliliği hayatının önemli dönüm noktası olmuştu. Sultan Osman'ın eğlenceye düşkünlüğü ve bir kadına reva görmediği davranışları, yine siyasi ihtirasları onun ölümünün Han Sultan'ın elinden olmasını engelleyememiştir. Kendisine reva

42 Ögedey Kağan'ın bu izni, aynı zamanda Moğol İmparatorluğu içerisinde yaşayan Müslümanların lehine tanıdığı toleransın da bir belgesidir. Buna benzer ayrıcalıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fahreddin Davut Benâketî, *Ravza'tûli'l-elbâb fi tevârihi'l-ekâbir ve'l-ensâb*, neşr. Ca'fer Şi'âr, (Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı İlmi, 1348/1969), 386-391.

43 Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197; Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, 27.

44 Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, 27-28.

45 Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 44-45.

46 Richard, *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı*, 27-28.

görülen bu tür olumsuzluklara direnecek akıl ve olgunluğa sahip olan Han Sultan gerektiği zaman kendisini savunmuş hatta Sultan Osman'ın kendisini katletmesinden kurtularak, hayata bir kez daha tutunmuştur. Ancak Han Sultan'ın başına gelen akıbetler, Sultan Osman olayından sonra da devam etmiştir. Babasının yanına dönmesi onu bu olumsuzluklardan alıkoymamıştır. Terken Hatun ile beraber esir olanlar arasında Han Sultan da vardı. Ancak Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin bu hatunu beğenmesi kaderinin değişmesine, belki de onu ölümün pençesinden kurtarmasına neden olmuştu. Cuci ile evlendikten sonra talihi bir daha değişen Han Sultan, Moğol sarayında önemli bir nüfuz elde etmiş ve sarayda saygın hatunlar arasında yer almıştı. Güzelliği, akli ve zekâsı ile Cuci'nin sevgisini kazanan Han Sultan, çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiş böylece Moğol saray hatunlarının saygı görenleri arasında olmuştu. Han Sultan'ın Cuci'nin evlatlarının annesi olup olmadığı hakkındaki rivayetler dönemin yaşandığı olaylarla verilen tarihler arasında çelişki olduğundan kesinlik kazanmamıştır. Berke Han'ın doğum hadisesine yakından vakıf olan Cüzcanî gibi bir müellifin böyle bir hükümdarın annesinin Müslüman olmadığını beyan etmesi de dikkat çekicidir. Aynı zamanda Moğolların çağdaşı ve onların tarihini bilen Reşîdüddîn, Cüveynî ve Cüzcanî gibi müelliflerin Berke Han gibi bir hükümdarın annesinin Han Sultan olduğunu bilmemeleri de duruma şüpheyle bakılmasına neden olmaktadır. Nitekim doğum hadisenin kaynaklarda hemfikir olduğu, ancak doğum tarihinin ihtilafı olduğu ve annesinin adının zikredilmediği Berke Han'ın çocukluk yılları henüz tam olarak açıklanamamaktadır. Burada diğer bir önemli husus bir çocuğu doğuran mı, onu büyüten mi annesidir? sorusuna verilecek yanıttır. Çocukluk ve gençlik yılları Harezmi'de geçmiş, Cüzcanî'nin ifadesine göre buluş çağına geldiği zaman ordudaki Müslüman askerler emrine verilmiş, şeyhi Safiyüddin Baherzî'nin huzurunda ona tam bir bağlılıkla itaat etmiş Berke Han'ın çocukluktan aldığı bir eğitimle olabileceği muhakkaktır. Sonuç olarak kaynaklardan anlaşıldığı üzere Berke Han'ı dünyaya getiren değil, büyüten ve eğiten Han Sultan'dır.

Kaynakça

Anonim, Muizzü'l-Ensâb fi Şeceret'ül-Ensâb-ı Selâtin-i Moğol, Bibliotheque Nationale Paris, Persian-67.

Ayan, Ergin, "Haremzşâhlar Hânedânının Evlilikleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 32, 13-36. 2016

Ayan, Ergin, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.

Barthold, V.V., "Berke Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 5, 2, 553-555, 1979.

Benâketî, Fahreddin Davud, Ravza'tûlî'l-elbâb fi tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb, neşr. Ca'fer Şi'âr, Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı İlmi, 1348/1969.

Beyani, Şirin, Zen der Asr-ı Moğol, Tahran: Ustad-ı Danişgah-i, Tahran h.1388; Türkçe Tercüme: Mustafa Uyar, Moğol Dönemi İran'ında Kadın, 2.b. Ankara: TTK Yayınları, 2015.

Bostancı, Fatih, Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti'nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Şanlıurfa 2020.

Cüveynî, Alâaddîn Atâ Melîk, Tarih-i Cihan Güşa, tah. Muhammed b. Abdulvahhab Kazvinî, Tahran h.1334; Türkçe Tercüme: Mürsel Öztürk, Tarih-i Cihan Güşa, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

el-Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc, Tabakât-ı Nâsırî, nşr. Ferid Puyan, Kabil: Bunyad Ferheng Cihandari Gurî, h.1391; Türkçe Tercüme: Mustafa Uyar, Tabakat-ı Nâsırî, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

en-Nesevî, Şihabeddin Muhammed Hurendezi Ziyderî, Siretü's Celâlüddin Mengübirni, tah. Mucteba Minoyi, Tahran, 1384.

Grousset, Rene, Bozkır İmparatorluğu (Attila- Cengiz Han- Timur), (çev. M. Reşat Uzmen), 7.bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.

Hemedânî, Reşid-düddîn Fâzlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, haz. ve not. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Tahran: Neşr Elbarz Tahran, h.1373.

Hemedânî, Reşid-düddîn Fâzlullâh, Şu'b-i Pençgâne, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Kütüphanesi nr. 2937.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed, el-İber, terc. Abdülmecid Ayetî, neşr. Tahran: Pejoheşkede-i Umum-ı İnsani ve Mutalaa-i Ferhengi, H.1383, C.IV.

İbn Mufaddal, en-Nehcü's-Sedîd, haz. W. De Tiesenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

İbn'ül Esir,el-Kâmil fi't-Tarih, (çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul: Ocak Yayınları, 2016. C.X.

Kafalı, Mustafa, Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

Kafesoğlu, İbrahim, Harezşahlar Devleti Tarihi, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Mustafa Kalkan, "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", *Türk Kültürü Dergisi*, Say.393. 1996, 11-18.

Kemaloğlu, İlyas, Altın Orda ve Rusya "Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi, 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay. 2015.

Konukçu, Enver, "Berke Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1992, 506-507.

Kurat, Akdes Nimet, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara: TTK Yayınları, 2019.

Mimaryan, Zehra, "Zen der Devre Harezşahiyan", *Tarih-i İslam der Ayine-i Peşoheşi*, 10, 2, 2013, 121-143.

Muhammed b. Havend Şah b. Mahmûd Mîrhond, Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, haz. Cemşid Kiyanser, Tahran: İntişarat-ı Esatir, h.1380, C.V

Musevî, Mustafa, "Berke Han", Daire-yi Maarif-i Buzurg İslami, Tahran: Merkez-i Daire-i Maarif-i Buzurg-i İslami, 11, h.1367, 746-748.

Ötemiş Hacı, Çengiz-name, (çev. İlyas Kemaloğlu), 3.b, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Özcan, Altay Tayfun, “Sartak Han”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Kopruman Armağanı*, Ankara: TKAE Yayınları, 2014, 171-190.

Richard, Jean, “Berke Han’ın İslam’a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet’in Yayılışı”, (çev. Abdulkadir Yuvalı), *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü Dergisi*, 306, 1988, 20-28.

Spuler, Berthold, İran Moğolları, (çev. Cemal Köprülü), Ankara: TTK Basımevi, 1957.

Taneri, Aydın, “Harizmşahlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, İstanbul 1997, 228-231.

Temir, Ahmet, “Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı”, *Türk Dünyası El Kitabı’ndan Ayırbasım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1975.

Yakubovskiy, A.YU., Altın Ordu ve Çöküşü, (çev. Hasan Eren), 3.b, Ankara: TTK Yayınları, 1992.